

vrachtprijzen. Immers, er bestaat een onafgebroken tijdreeks van 115 jaar, de grafiek suggereert een parallel verloop en in de inleiding wordt hierover zelfs gespeculeerd. Misschien symboliseert deze kleine omissie dat deze publikatie in eerste instantie als handreiking dient voor degenen die het pad van de Nederlands-Indische prijsgeschiedenis verder willen betreden.

J. Thomas Lindblad

F. Gouda, *Poverty and political culture. The rhetoric of social welfare in the Netherlands and France, 1815-1854* (Amsterdam: Amsterdam university press, 1995, xx + 275 blz., ISBN 90 5356 158 7 (paperback), ISBN 90 5356 159 5 (gebonden)).

Frances Gouda's studie *Poverty and Political Culture* gaat niet over armen, maar over elites. Ze vergelijkt hoe de politieke en culturele elites van Nederland en Frankrijk in de eerste helft van de negentiende eeuw over armoede, armenzorg en de sociale kwestie dachten en schreven. In beide landen was het armoedeprobleem in deze periode groot. Sommigen schatten—onterecht overigens—het aantal armen in Frankrijk op zes miljoen. Maar waar of niet, beleidsmakers ervoeren de armoede in elk geval als een enorm probleem.

Dat het armoedeprobleem in het negentiende-eeuwse Frankrijk anders werd ervaren dan in de decennia voor de Franse Revolutie blijkt volgens Gouda uit het gebruik van het nieuwe woord *pauperisme*. Ze beweert dat het begrip armoede verwijst naar treurige omstandigheden die in principe iedereen zouden kunnen overkomen. Pauperisme daarentegen werd gezien als een sociale plaag, als een besmettelijke ziekte die een bedreiging vormde voor het gezonde negentiende-eeuwse politieke en maatschappelijke lichaam. Het begrip pauperisme omvat meer dan alleen het armoedeprobleem zelf. Het toont tevens de angsten van de negentiende-eeuwse bourgeois.

Hoe anders was dat in Nederland. Hier te lande gebruikte men het begrip 'behoefigen'. Dit begrip, aldus Gouda, verwijst naar individuele ellende waaraan individueel falen niet direct gekoppeld wordt en zeker niet naar een maatschappelijke plaag. Ook het veelgebruikte begrip 'armwezen' was volgens Gouda veel neutraler dan de term pauperisme en ging niet zonder meer uit van de eigen schuld van de arme. Het begrip pauperisme werd overigens ook in Nederland gebruikt. Dit feit wordt ook door Gouda genoemd, maar ze vermeldt er wel bij dat het begrip nooit die lading kreeg die het in Frankrijk had.

Gouda geeft hiermee wel een erg rooskleurig beeld van de Nederlandse armenzorg. Wellicht is dit beeld ontstaan, omdat Gouda de tegenstelling tussen Frankrijk en Nederland zo sterk mogelijk aan wilde zetten. Toch is het maar ten dele waar dat de Nederlandse armenzorg armen als individuen benaderde. Er gingen weliswaar stemmen op om niet alle armen over één kam te scheren en onderscheid te maken tussen jonge valide mannen die kunnen werken enerzijds en wezen, zieken, ouderen, weduwen et cetera anderzijds, maar dit waren binnen de armenzorg vooruitstrevende stemmen en geen algemeen gedeelde mening. Dit is een ander nadeel van Gouda's boek. Door het comparatieve perspectief worden onderlinge tegenstellingen binnen Frankrijk en binnen Nederland weggeredeneerd.

Gouda wijst ook op een belangrijk verschil in de praktijk van de armenzorg in beide landen. De Franse armenzorg deed veel minder aan bedeling aan zogenoemde huiszittende armen dan de Nederlanders. In Frankrijk werden de armen veel vaker opgesloten in zogenoemde *hospices* en *hôpitaux*. Volgens Gouda is dit verschil een gevolg van een ander beleid en van principieel andere opvattingen over armen. In Frankrijk werd—uit angst van de bourgeois voor een

revolutie van paupers — veel meer repressie en controle uitgeoefend. Franse sociaal werkers zouden zich daarom ook veel meer bezighouden met disciplineren en straffen dan hun Nederlandse tegenhangers. Ook hier zijn echter wel wat vraagtekens bij te zetten.

We kunnen ons zelfde vraag stellen of het systeem van bedelen aan thuiswonende armen wel altijd zo veel humaner en milder was als Gouda veronderstelt. Gaan daar niet eveneens disciplinerende principes achter schuil? Bekend is dat de instellingen van armenzorg de bedeling ten alle tijden konden intrekken en dit gaf ze een belangrijk machtsmiddel. Wilde een bedeelde zijn of haar kind niet laten inenten, of zijn of haar kind niet naar school laten gaan, dan was dat voor de bedelende instantie een reden om de bedeling stop te zetten. Dergelijke voorbeelden van 'verborgen disciplineren' zijn er voor Nederland legio en ze hadden effect: de percentages ingeente en schoolgaande kinderen uit de lagere regionen van de samenleving waren voor Nederland uitzonderlijk hoog. Zo hoog dat de invoering van de leerplichtwet in 1900 als mosterd na de maaltijd kan worden beschouwd. Alle kinderen gingen immers al naar school. Wellicht is juist deze 'verborgen disciplineren' typisch Nederlands en schuilt daarin het belangrijkste verschil met het openlijk repressieve Frankrijk. Helaas wordt dit aspect in Gouda's boek niet opgemerkt.

Gouda verklaart de verschillen tussen opvattingen over armoede en armenzorg in Nederland en Frankrijk vanuit de verschillende politieke systemen. Frankrijk als eenheidsstaat met een sterk gezag vanuit Parijs was veel gecentraliseerder ingesteld dan de lage landen waar ook tijdens het nieuwe bewind van koning Willem I de macht voor een groot deel in handen bleef van lokale overheden. Plaatselijke protestantse dominees bepaalden door hun geschriften voor een belangrijk deel de discussie over armenzorg in Nederland. In Frankrijk werd die discussie veel meer beheerst door de Parijse elites. Lokale katholieke pastoors grepen, anders dan de dominees in Nederland, niet naar de pen. Dit verklaart in elk geval het verschil in retoriek tussen beide landen. Het verschil in de feitelijke armenzorg op lokaal niveau was in Nederland en Frankrijk misschien veel minder groot, maar dat is het verhaal van de armen zelf en dat vertelt Gouda niet.

Monique Stavenuiter

A. van Zoonen, *Van koffijhuis tot theater. Kroniek van schouwburg Het Park. Ontwikkeling en gebeurtenissen van 1839 tot 1994, met een inleiding over het begin van de comédien in Hoorn* (Hoorn: Schouwburg Het Park, 1994, 303 blz., f75,-, ISBN 90 9007365 5); L. Berends, *Rozen en tomaten. De Amsterdamse schouwburg 1894-1994* (Amsterdam: Stadsuitgeverij, 1994, 268 blz., f49,50, ISBN 90 5366 057 7).

Beide boeken zijn gelegenheidsuitgaven. Dergelijke boeken zijn moeilijk te bespreken vooreen vakhistorisch tijdschrift. Men kan de opdrachtgevende instanties en de auteurs mogelijk onrecht doen door hun werk te beoordelen als een product dat bedoeld is als bijdrage aan de wetenschappelijke geschiedschrijving van het theater, terwijl alleen een lokaal belang beoogd wordt. Maar festieve bijdragen of niet, de Nederlandse theatergeschiedenis drijft bijna op werken die tot stand zijn gekomen als bijdragen aan jubilea en herdenkingen. Dergelijke werken functioneren niet alleen 'festief of informatief voorde 'algemeen geïnteresseerde'. De werken van Simon Koster zijn praktisch naslagwerken geworden over hun onderwerpen.

Van Koffijhuis tot theater toont (opnieuw) hoe in de kleinere steden de vroegmoderne